

Sənət
toplusu

QƏBULSTAY

Ն Լ Կ Ն Տ Ե

3-2009

110

Çox vaxt Səttar Bəhlulzadəni şair təbiətli rəssam adlandırırlar. Lakin bunu təkcə ona görə demirlər ki, o klassik Azərbaycan poeziyasının vurğunu, əsl xiridarı idi. Dilindən Füzulinin, Vaqifin, Sabirin, Seyid Əzim Şirvaninin mısraları əskik olmazdı. Füzulinin məşhur "Məcnunla mənim dördümin əfsanəsi birdir. Söz ayırsa da aşiqi-divanəsi birdir" beytini təkrar-təkrar söyləməkdən doymazdı. Elə dostları arasında da şairlər çoxdu. Poeziyadan söz düşəndə o, "Birinci yeri Füzuliyə, ikinci Vaqifə verirəm. Qalan yerləri özünüz bölüşdürün" deyib hökmünü verərdi. Çoxdandır ki, sənətsevərlər arasında "Füzuli ilə Səttarin torpağı bir yerdən götürülüb", "Füzuli Səttar Bəhlul-

zadənin mənəvi ulduzudur" deyimləri gəzib-dolaşır. Doğrudan da Füzuli poeziyasındakı lirik-fəlsəfi qayə sözün əsl mənasında Səttar tablolarına köçüb. Beləcə, bütün yaradıcılığı boyu rəssam sayagəlməz mənzərələri ilə yanaşı, həm də zəngin bir poetik mənbəyə - əfsanəyə dönmüş nakam məhəbbət dastanına, qəm karvanının sarvanı olan Füzuliyə saysız-hesabsız əsərlər həsr edib. Başqa sözlə desək, şairənəliklə rəssamlıq Səttar şəxsiyyətində və yaradıcılığında ülvü şəkildə birləşmişdir. Onunla yaxından tanışlığımızın qarşılığında deyə bilərik ki, rəssam Səttar rənglər aləmində şair, poeziyaya münasibətində isə az qala alimdir. Onun Füzuli dünyasında çoxlarına qarənliq qalan mətləbləri böyük ustalıqla "xırdalamasına" şahidlik edənlər üçün bu qənaətimiz təbiidir. Lakin bu heç də o demək deyil ki, rəssamın əsərləri başdan-ayağa şairandır. Ancaq, mövzusunun və motivindən asılı olmayaraq, poetikaya meyilliyini onun yaratdığı rəng harmoniyasında yaxı axıcılığında duymaq mümkündür. Belə ki, rəssamın əsas məqsədi üz tutduğu

SÜSLƏNMİŞ RƏNGLƏRİN POETİKASI

mökamı başqalarına tanımaqdır. Rəng dəyiş-kənliyi də, yaxı "oyunu" da, bunu gerçəkləşdir-mək üçün bədii vasitədir. Rəssamın zəngin irsin-dəki poetikani göstərmək üçün hər şeydən əvvəl onun poeziyaya, sənətə olan münasibətini müəy-yənləşdirmək gərəkdir. Səttar yaradıcılığının poetikasını duymaq və layiqli qiymətini vermək üçün onun sənətinin özünü həlledici bədii meyar kimi təhlildən keçirmək lazımdır. Bunsuz Azər-baycan rəngkarlığı tarixində Səttarın yerini və rolunu müəyyənləşdirmək qeyri-mümkündür.

Səttar tablolarının bədii şərhı rəssamın yaradı-cı təfəkkürünün, onun fəaliyyətinin, sənətkar sir-lərinin, dəst-xəttin, üslubun, işlətdiyi rəng çalar-larının, yüksək və parlaq forma-biçim mədəniy-yyətinin təhlili deməkdir.

Bu da bir həqiqətdir ki, Səttara qədərki müa-sir rəngkarlıq ənənələri hələ də "sosialist realiz-mi" çətinirinin əsarətindən xilas ola bilməmişdi, bu da haradasa "qəlib rəngkarlığı"nın yaranmasını şərtləndirmişdi. Yalnız, ötən əsrin altmışıncı illərində Səttarın bənərsəzliyə cəhdi Tahir Salahov, Toğrul Nərimanbəyov, Cavad Mircavadov və Tofiq Cavadov yaradıcılığında öz dəstəyini tap-dı. Az sonra bu itaətsizlik daha da gücləndi və "Aşerən məktəbi"nin yaranması bunun ayani göstüntüsü oldu. Artıq sərqi ekspozisiyalarında bu müəlliflərin əsərləri kəskin şəkildə başqalarından fərqlənirdi və tamaşaçı hər yeni sərğidə on-ların nə yaratdıqları ilə maraqlanırdı, növbəti görüşlərin həsrətini çəkirdi. Hiss olunurdu ki, sənətkarlar öz tamaşaçılarını da axtarıqlarını də-yərləndirməyə nail olublar. Tahir Salahovun 1968 (SSRİ Dövlət mükafatı) və 1970-ci (Azər-baycan SSR Dövlət mükafatı), Səttar Bəhlulza-dənin isə 1972-ci (Azərbaycan SSR Dövlət mü-

kafatı) ildə ən yüksək mükafatlara layiq görülməsi isə artıq bu təqdirdə rəsmilərin qoşulması, dəstək verməsi demək idi. Bu da, onlarda seçdik-ləri yaradıcılıq yolunun düzgünlüyünə inamı artır-dı və yeni-yeni, maraqlı və orijinallığı ilə seçi-lən əsərlərin yaranmasına səbəb oldu. Sənətdə yeni söz demək üçün yaranmış Səttar da yaradı-cılığında orijinallığını tərəfdarı idi. O, tapdınmış yolla getmədi və gədo də bilməzdi. Belə ki, özünü dərk etdiyi andan hər kəsin öz yaradıcı simasının olmasının tərəfdarı idi. Özünün yaradıcılıq iste-dadının məğzini yaxşı başa düşsən və bunu özünə qarşı "Allahın lütfü" hesab edən rəssamın bu qə-naətinin sözsüz ki, Tanrının yaradıcı insanların himayədarı, yaranadının onun sevimli bən-dələri olması həqiqəti ilə bağlılığı da var.

Səttar əsərlərində gördüyümüz və başqaların-da rast gəlinməyən poetik mənə vüsəti, onun li-rik və romantik görkəm alması, forma - biçim bolluğu həm də tarixi bədii irsi, dünya və milli təcrübəni dərinlən mənimsəməyin nəticəsi idi. Lakin Səttar oxuyub-bildiği, eyni zamanda gör-düyü bədii şərhələrə münasibət bildirməklə kifa-yətlənməyib, özü də islahatçı kimi yeri gəldikcə məlum ənənələrə yeni ifadələr əlavələr edirdi. Təsviri sənətlə bağlı cə bir nəzəri anlayış və bə-dii ifadə forması yox idi ki, Səttar onu işlətməmiş olsun, ancaq özü olaraq qalsın. Odur ki, o, ilk əsərlərində bəzən zahirən qatı gerçəkçi kimi gö-rünsə də, mahiyyətcə lirik idi, kətan boyu sırala-nan detallarda duyulması poetiklik vardı. Bir qə-dər sonra lokal görkəm alan panoram xarakterli tablolarında isə onun sairənəliyi duyulandırıcı rəng qatından boylanırdı. Son dövr yaradıcılı-ğında ki ekspressiv bədii şərh isə demək olar ki, oynaq və axıcı yaxıların poetik toplusu idi. Bu

poetikani şərtləndirən həm də Səttarın başqala-rını da inandırma biləcəklər dərəcədə xəyalpərsə ol-masıydı. Belə psixoloji durumun tamaşaçılarına epik sakitlik, daxili rahatlıq və özünicəmləşdir-mə, başari duyğularla yaşamaq ümidi bəxş etmə-si isə Səttar sənətinin onu əbədiiyyətə qovuşdura biləcəklər gücü və mənəvi qazancı oldu.

Səttarın əsərləri nə qədər poetik, bəzi hallarda irreal olsa da, mahiyyətcə həqiqətin, arzularının güzgüsü idi. Başqa sözlə o, özünün sənətkar mis-siyasının vicdanlı ifadəçisi idi. Sənətkarın qəna-ətinə təbiəti nə qədər olduğu kimi kətəndə əbəd-iləşdirsən də, ondaki poetikani, gözəlliyi göstər-mək çətinirdi və bu prosədə şişirtmədən, bədii yalandan qaçmaq çətinirdi, bəlkə də mümkün-süz-dür. Əgər bu "təhrif" gözəlliyin qabardılmasına xidmət edirsə, bundan qorxmaq lazım deyil, özü də bu "yalanın" gerçəkləşməsi də, istisna deyil, çünki, filosoflar demişkən "hər şey axır, hər şey dəyişir". Böyük xanəndə Alim Qasımovun öz səs möcüzəsi ilə irəli yox, bəlkə də geri, keçmişə qa-yıtdığını söyləməsinin qarşılığında bəlkə elə Səttar da artıq olub-keçən, daha görə bilməyəcəyimiz gözəlliyi bizim üçün görüntüyə gətirib. Bu mənada Alimin də, Səttarın da improvizasiyalarını onların sənətinin və sənətkarlığının bənərsəz xüsusiyyəti kimi qəbul etmək daha düzgün olardı. Hər iki sənətkarın səs və rəng möcüzəsi özünə münasib təsirli və inandırıcı bədii şərhə malikdir. Odur ki, Səttarın təbiəti çox vaxt özündən də, gözəl təsvir etməsi "bədii yalan" olsa da, təhrif kimi qəbul edilmirdi. Çünki kifayət qədər inandırıcı və duyğulandırıcı idi. Bir dəfə Səttar "Mənim anam" tablusunda (1972-73) ana obrazının sol tərəfində təsvir olunan sərç ağaclarının əks tərə-fə əyildiyini, bununla təbiəti təhrif etdiyini ona

irad tutan və rəssam olmaq iddiasında olan bir tələbəyə acığı tutmuş və onu emalatxanadan qovaraq onun təxəyyülünün bu qədər dar çərçivəli olmasına acımışdı. Kimlərsə adı görünən bu inəçə məqam əslində təbiətə baxışların, sənətə və yaradıcılığa fərqli münasibətin toqquşmasının təzahürü idi. Əlbəttə ki, hələ də akademik təhsilin aşladığı vərdiş və dünyagörüşünün "asiri" olan tələbənin dediyində müəyyən həqiqət vardı. Amma bu sənət alomı üçün çox kiçik görünə biləcək quru gerçəkçiliyin müdafiəsi idi, odur ki, belələri üçün təxəyyüllü qanadlandırmağa qadir olanları başa düşmək təbii ki, çətin idi. Təbiəti kor-korana kətana köçürənlərlə gördüklərini bədii obraza çevirənlərin ortaq məxrəcə gəlməsi mümkünsüzdü... Səttarın təbiətin təslim olmağı xoşlamayanlarından, çox vaxt da mümkünsüz görünənləri belə rənglərlə deməyə üstünlük verirdi. Elədiklərinin də kiminsə xoşuna gəlib-gəlməyəcəyinin fərqi deyildi. Əslində isə onun bədii obrazlarının real qaynağı vardı, ancaq bunlar çoxqatlı poetik biçimə bələndiyindən fərqli görünür və çətin qəbul olunur. Səttarın əsərlərində birinci qat real görkəm, ikinci qat isə onun bələndiyi poetik bədii obrazdır. Bu cür forma - məzmun qoşalığı Səttarın bilərəkdən addığı addımın nəticəsi olmaqla, əsərlərinin fərqləndirici məziyyəti kimi ortaya çıxmışdır. Əlavə edək ki, əgər birinci reallıqda mövcud olanı sərgiləyirsə, digəri isə rəssamın mümkün təxəyyülünün həddini göstərir. Başqa sözlə desək, biri qaynaqdırsa, o birisi ancaq rəssamın özünün duyduğu, bizim isə görə bilmədiyimiz gözəllikdir. Sonda tamaşaçı rəssamın bütün təqdimatını həqiqət-reallıq kimi qəbul edib, onun "asiri" olur, əsərə təmas davamlı şəkil aldıqda isə o bu "yalanlar" və "mübaligələr"

ifadəsində onu duyğulandıracaq bədii-estetik qaynaqlar, dəyərlər tapır. Bu mənada onun "Yaşıl xalı", "Səhər səfələri", "Çiçəkləyən torpaq", "Amsar bağlarında", "Torpağın arzusu", "Dədəgünəş", "Bozdağın ətəklərində", "Gülüstan", "Azərbaycan nağılı" və s. əsərlərinin adını çəkmək olar. Bu əsərlərdə təbiət və əşyalar daim dəyişməyə, yenilənməyə meylli biçimdə olduğundan tamaşaçısını da duyğulandırır.

Səttar əgər özünə həmdəm saydığı təbiət motivləri onların öz "dilində" danışmağı bacarırdısa, bu onun həm də xalqına, Vətəninə bağlılığından irəlilə gəlirdi. Yalnız Vətənin və xalqının dərddini və sevincini bilən, ona acıyan, nəyinə görə fərləhlənən kəs ona qəlbində bu cür təsirli və çox mənalı qürur heykəli ucaltmağı bacarırdı.

Onun səhrkar fırçası, bu cür təsirli və çoxmənalı və solmaz boyaları doğma Azərbaycan təbiətini sözün əsl mənasında bizim üçün yenidən kəşf etdi. Səttar fırçası bizə Vətən torpağını Vətəndə yaşaya-yasaya təzədən tanıtdırdı, desək, yanılmırıq. Bu nağılabənzər dünyanı, başqa sözlə desək, Azərbaycan nağılını yaratmaq üçün o, ömrünün çox vaxtını Şahdağın, Göyazanın, Dədəgünəşin ətəklərində, Göygöldə, Qəçrəşdə və neçə-neçə digər olçatmaz, ünyetməz guşələrdə keçirdi, müşahidələr apardı. Yuxusuna haram qatarıq möhtəşəm dağların anbaan dəyişən dumanlı-ciskinli anlarına, rəngdən-rəngə düşən qürub mənzərəsinə vurğunluqla göz qoydu, bu dəyişkənliyi və bu təkrarsız gözəlliyi bütün tərəvətilə tamaşaçıya çatdırma bildi. Təbiətin bəzən gözəgöürün-

məz qalan bakıra gözəlliyini onun gözləri ilə biz də gördük, təzədən vurulduq ona... Kim deyə bilər ki, onun sənət möcüzəsi sayıla biləcək "Bazardüzü ətrafı", "Azərbaycan nağılı", "Oyanma", "Laza kəndinin şalalələri", "Kəpəzin göz yaşları" və digər neçə-neçə ecazkar biçimli tablosu "Min bir gecə" nağıllarından az təsirli və duyğulandırıcıdır? O, adlarını çəkdiyimiz və çəkmədiyimiz yüzlərlə əsəri ilə Azərbaycan rəssamlığına əsl poetik ruh gətirdiyini birmənalı olaraq təsdiqləmişdir. Bu poetikanın, lirik bədii şərhin məğzini ölməz Füzulinin fəlsəfi poeziyası, milli miniatur

S.Bəhlulzadə. "Natürmort"

və xalqlarımızın, muğamlarımızın acılı-şirnilisi ruhu və rəssamın Vətən torpağına sonsuz bağlılığı təşkil edir. Elə özü də, tez-tez bu qaynaqlardan bəhrələndiyini dilə gətirirdi. Güzəllik onun Tanrısı idi. Səttar elə bil bu gözəlliyi duymaq, onu başqalarına kəşf etmək üçün yaranmışdı. O, çoxlarına adı görünən daşa, ağaca, gül-çiçəyə hopmuş ən cüzi gözəllikdən belə heyratlanə bilir. Sonra da bu heyratını elə bir biçimdə kətan üzərində əbədiləşdirirdi ki, başqaları da bu gözəlliyi qarşısında heyratını gizlədə bilmirdi. Doğrudan da, rəssamın əsərlərində təbiətin gözoxşayan, bəzən də çoxlarına adı görünən guşələri elə heyratəmiz ifadə vasitələri ilə çəkilib ki, sanki insan oğlu ilə təbiət bir-birinə meydan oxuyurlar. Biri ağlaşmaz gözəllik yaratdığı üçün, digəri isə bu gözəlliyi dərinlən duyduğu üçün... "Kəpəzin göz yaşları", "Xəzər gözəli", "Bazardüzü ətrafı", "Torpağın arzusu", "Gülüstən", "Muğan gözəlləri", "Şahnabat", "Azərbaycan bağlarında" tabloları dediklərimizin təsdiqidir. Onlara baxanda dünyamızın bir çox guşələrinin kosmosdan çəkilmiş şəkilləri yadək düşür. Əsərlər heyratəmiz dərcədə kosmikdir. Bu "kosmik mənzərələr" sözün əsl mənasında qeyri-adi sənətkar duyumu təlatümünün nəticəsində yaranmışdır. Bu tablolarda gah təsvir obyektinə adi baxış dairəsinin azlıq etdiyiylə, gah Səttarın sanki quş qanadlarının doğma yurdun seyrinə dalması ilə rastlaşırıq. Rəssam torpağın genişliyini-nəhayətsizliyini göstərmək üçün epik-panoram və poetik-lirik lövhələrə, qənirsiz torpağı sanki, ovcunun içərisində bütün cahana göstərmək üçün qeyri-adi baxış nöqtələrinə müraciət edib. Onun heyratlanməsi davamlı şəkildə alıb, bu da yeni-yeni maraqlı əsərlərin yaranmasını şərtləndirib...

Öz yaradıcılığında həm də, anım yaratmaq - assosiativ düşüncə metoduna əsaslanan rəssam bir qayda olaraq çoxlarına adı görünəni poetik məkana çevirə bilirdi. Əslində isə naturaya əsaslanan və böyük ehtirasla onu dəyərləndirməyi, yeniləşdirməyi bacaran rəssam yalnız bədii-estetik dəyərlərlə zəngin özünə məxsus "yeni poetik reallıq" yaradırdı. O özü də, "Mənim üçün realizm təxəyyülün sərbəstliyi, kətan üzərində öz yaşantılarının ömrünü uzatmaq bacarığıdır. Ən başlıcası həyat həqiqətini istənilən təsvir vasitəsi ilə ifadə etməkdir. Ancaq realizm təkcə vasitə olmayıb, eyni zamanda sənətkar qəlbinin aynasıdır" sözlərini əbəs yerə deməmişdi.

Etiraf edək ki, bütün rəssam palitralarına sıxılmış müxtəlif rənglər nə qədər bir-birinə oxşasa da, onların kətanı əbədiləşən görkəmi çox fərqli olur. Səttarın tablolarında bu rənglər bəlkə də bənzərsizdir. O, illüzyaçılıq etməsə də rəngləri sözün əsl mənasında süsləməklə "Səttar rəngləri"ni əldə etməyə nail olmuşdur. Rəssamın təbiətdə kəşf etdiyi yeni "bakirə rənglər" ona əsərlərindəki poetikliyi əldə etməkdə yardımçı olmuşdur, desək yanlışdır.

Səttarın poetikasında özündən əvvəlki nəsillərin yaratdığı milli bədii ənənələrə inam, sonrakılara isə mənəvi dəyər və qida olacaq bədii dəyər vardır. Bütünlükdə görünənlər Səttar romantizminin təntənəsi idi. Belə ki, rəssamın sayagəlməz əsərlərində sənətin poeziyaya yüksəlməsi qabarıqdı... Rəssamın əsərlərindəki poetikada musiqi ruhunun olması da kifayət qədər duyulandır. Qədim muğamlarımızın, Üzeyir Hacıbəyli və Arif Məlikov musiqisinin, Rübabə Muradova oxusunun vurğunu olan, Baxı və Bethoveni dinləməkdən usanmayan Səttarın tablolarını ger-

çəkləşdirən rənglərin ahəngindəki axıcı ritmə, bütünlükdə isə yaratdığı bənzərsiz aurada heç bir not sisteminə sığmayan duyğulanıdırı bir ruhani güc var.

Səttar əsərlərindəki poetika fərdi yaşantılardan qaynaqlanan, nizama salınmış, ancaq çarçivəyə sığmayan bütöv bir estetik konsepsiyadır. Bu mənada onun nəticə etibarilə novatorluqla, orijinalılıqla, milli ənənələrlə əsaslaşan bütövlüklə sonuculanması da təbii qəbul olunur. Buna doğru uzanan yol isə bütün mənalarda təzadlar burulğanından keçmişdi. Əslində təaleyn hökmü ilə fizioloji təkliyə məhkum olduğunu və əsl missiyasını dərk edən rəssam özünü qurbanlıq seçdi və bu niyyəti də qəbul olundu. Səttarın təbiətə münasibəti, onunla ünsiyyəti sələflərindən və müasirlərindən o dərəcədə fərqli idi ki, ondan arzulanan ali bədii keyfiyyəti alan da yalnız özü oldu. Başqa sözlə desək, təbiət də onu duydu, onun səmimiyyətinə sonadək inandı və sayagəlməz sirrini açdı...

Bu gün bir qərinəlik zaman məsafəsindən də Səttarın keçdiyi ömür yoluna nəzər salanda onun sənət naminə özünü qurban verməyən ən bariz nümunəsi hesab etmək olar. Elə onun qeyri-adi sənət möcüzələri sayıla biləcək heyratəmiz və ecazkar biçimli, dərin mənə-məzmun yüklü əsərləri də, müəllifinə bəxş etdiyi şöhrətə görə bu qurbanlığın əvəzidir...

Ziyadxan ƏLİYEV,
Əməkdar incəsənət xadimi